

İNGİLİS BƏDİİ MƏTNLƏRİNDƏ XÜSUSİ DİL STRUKTURLARININ TƏRCÜMƏSİ

Gültəkin Salmanova

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, Bakı, Azərbaycan

e-mail: c.gultekin1986@mail.ru

Xülasə. Məqalənin məqsədi yazılı tərcümə növlərindən biri kimi bədii tərcümənin xüsusiyyətlərini müəyyən etmək, eləcə də bədii ədəbiyyatın tərcüməsi zamanı yaranan çətinlikləri aradan qaldırmaqdır.

Açar sözlər: Bədii mətn, dil strukturları, semantik üslub, əvəzetmə, ritorik sual.

TRANSLATION OF SPECIFIC LANGUAGE STRUCTURES IN ENGLISH LITERARY TEXTS

Gultekin Salmanova

*Azerbaijan University of Architecture and
Construction, Baku, Azerbaijan*

Abstract. The purpose of the article is to determine the features of literary translation as one of the types of written translation, as well as to overcome the difficulties that arise during the translation of literary literature.

Keywords: Literary text, language structures, semantic style, substitution, rhetorical question.

ПЕРЕВОД СПЕЦИФИЧЕСКИХ ЯЗЫКОВЫХ СТРУКТУР В АНГЛИЙСКИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ

Гюльтекин Салманова

*Азербайджанский Университет Архитектуры и
Строительства, Баку, Азербайджан*

Резюме. Цель статьи – определить особенности художественного перевода как одного из видов письменного перевода, а также преодолеть трудности, возникающие при переводе художественной литературы.

Ключевые слова: Художественный текст, языковые конструкции, семантический стиль, замена, риторический вопрос.

1. Giriş

Bədii üslub bütün mövcud üslublar arasında bəlkə də ən az öyrənilmişdir, çünki o, ən dinamik və yaradıcı şəkildə inkişaf edir. Bədii əsərlər bir çox mövzulara, əsasən, həyat, insan düşüncələri, həyat yolunun mənası və axtarışına toxunsa da, bu mövzuları təsvir etmək üçün istifadə olunan bədii vasitələrin sayı demək olar ki, sonsuzdur. Bundan əlavə, hər bir yazıçı öz həmkarlarına oxşamaq deyil, əksinə, fərqlənməyə, yeni bir söz söyləməyə, oxucunu maraqlandıрмаğa çalışır. Tərcüməçi isə təkcə əsərin məzmununu deyil, həm də əsərin üslubunu, janr xarakterini, müəllifin estetikasını, bədii ifadə vasitələrini, o cümlədən əsərin dəqiqliyini qorumaqdadır. Ona görə də tərəddüd etmədən demək olar ki, tərcüməçinin özü yazıçı olmalıdır.

Dilşünas alim A.İ. Yefimov bədii üslubdan söz açarkən onun bədii-estetik keyfiyyətə malik olmasını, yazıçının dildən fərdi şəkildə istifadəsini və kütləviliyini bu üslubun ən zəruri əlamətləri kimi qiymətləndirmişdir [8]. V. Vinqradov isə bədii üslubun səciyyəvi əlamətlərinin meydana gəlməsində səs və işarələrin ekspressivliyinin xüsusi rol oynadığını qeyd etmişdir [7]. Azərbaycanın görkəmli dilçi alimi Ə. Dəmirçizadə isə bədii üslub üçün ekspressivlik, emosionallıq və təsvir vasitələrindən fərdi istifadənin vacibliyini irəli sürmüşdür.

O, yazır ki, bədii üslub və ya bədii dil obrazlı dildir: bu üslubda obrazı – surəti daha canlı təsvir etmək üçün ən əlverişli sözü və ya ifadəni tapıb işlətmək tələb olunur [5, s.44]. Ona görə də, hər bir yazının öz yaradıcılıq cığırını, öz yazı tərzini, yəni özünəməxsus üslubu vardır.

Bədii mətnlərdə, bədii üslubu digərlərindən fərqləndirən saysız-hesabsız troplar və nitq fiqurlarından istifadə olunur. Tərcüməçi isə xarici dil mədəniyyətinə xas olaraq orijinalı mümkün qədər dolğun şəkildə təmsil edən mətn yaratmalıdır. Belə tərcümənin meyarları sırasında, əlbəttə ki, konkret əsərin bədii üslubunun mühüm tərkib hissəsi kimi mümkün qədər çox trop və nitq fiqurlarının qorunub saxlanmasını qeyd etmək lazımdır. Bundan əlavə, tərcümə orijinalın yaradıldığı dövrü göstərməlidir.

2. Bədii mətnin tərcüməsində qarşıya çıxan çətinliklər

Orijinal mətnə daha çox parlaqlıq və ifadəlilik vermək üçün istifadə olunan hər cür üslubi vasitələrə rast gəlmək mümkündür. Bunu üçün tərcüməçinin bir neçə seçimi var: ya orijinalda işlənmiş üslubi vasitələri hədəf mətnə köçürməli, ya da bu mümkün olmazsa, tərcümədə oxşar emosional təsirə malik olan öz üslubi vasitələrini yaratmalıdır. Bu, üslubi kompensasiya prinsipidir ki, onun haqqında K.İ. Çukovski yazırdı: “metaforanı metafora ilə, müqayisəni müqayisə ilə, təbəssümü təbəssüm ilə, göz yaşını göz yaşı ilə və s. çatdırmaq vacib deyil” [10, s.24]. Tərcüməçi üçün forma yox, daha çox məndəki üslubi vasitəsinin funksiyası önəmlidir. Bu, müəyyən mənada tərcümədə sərbəstlik deməkdir: qrammatik ifadə vasitələri leksik ifadə vasitələrinə və ya əksinə keçə bilər. Tərcüməçi Azərbaycan dilində təsvir edilə bilməyən bir hadisəni ötürməklə mətnin başqa bir yerində - ən əlverişli yerdə - başqa, lakin oxşar üslubi vasitə ilə obrazı yaratmaqla sanki, mətnə "borc"unu qaytarır. Fikirimizi nümunələrlə əsaslandırmaq.

D.B. Şounun məşhur “Piqmalion” əsərində [6] Eliza professor Hiqqinslə kəskin mübahisə edərkən başmağı onun üzərinə ataraq *“I am nothing to you – not so much as them slippers”* deyərkən, həyəcədən işarə əvəzliyinin deyilişində səhvə yol verir. *“Those slippers”* – deyərək professor bu səhvi düzəltməkdən özünü saxlaya bilmir. Bu epizod həm semantik, həm də üslub baxımından əhəmiyyətlidir, çünki nitq xüsusiyyətinin bir vasitəsi kimi çıxış edir. Bəs onun əvəzinə işlədiləcək münasib bir söz yoxdumu? Məsələn, əgər biz *slippers* sözünü *başmaq* kimi tərcümə etsək daha uğurlu variant əldə etmiş olarıq. *“Mən sizin üçün bu başmaqlardan savayı bir şey deyiləm. Bu başmaqlardan”*.

Üslubi nitq fiqurlarını oxucuya çatdırarkən, məsələn müqayisələr, metaforalar, metonimiyalar və s. kimi – tərcüməçi hər dəfə əsas obrazın saxlanmasının məqsədəuyğun olub-olmaması və ya tərcümədə başqası ilə əvəz edilməsi barədə qərar verməlidir. Əvəz edilmənin səbəbi isə hədəf dildəki sözlərin istifadə xüsusiyyətləri, sözlərin uyğunluğu və s. ola bilər.

Bədii əsərlərdə işlədilmiş bir çox müqayisə və metaforalar kimi üslubi vasitələr zamanla idiomlara çevrilə bilər. Onların tərcüməsi frazeoloji vahidlərə tətbiq olunan tərcümə qaydaları ilə eynidir, yəni tərcümə zamanı ekvivalent, analoq və s. tərcümə növlərindən istifadə olunur. Məsələn:

as slippery as an eel – ilan balığı kimi sürüşkən (ekvivalent tərcümə)

as like as two peas – bir almanın tən yarısı (analoq tərcümə)

as big as life – böyük ölçüdə (təsviri tərcümə)

Orijinal müəllif obrazını tərcümə etmək daha çətinidir. Bu zaman hərfi tərcümə işə yaramır və tərcüməçi əvəz etmə növündən istifadə etməli olur. Hər bir belə hal fərdi, yaradıcı yanaşma tələb edən təsadüfi formalaşmalara gətirib çıxarır. Fikirimizi nümunələrlə əsaslandırmaq.

You look like you have been run over by an emotional train (J. Fowles) – “*Elə görünürsünüz ki, sanki üstünüzdən emosional qatar keçib*” cümləsinin hərfi tərcüməsi açıq şəkildə qəbuləlməzdir və sadəcə gülünc səslənir. Göründüyü kimi, tərcümədə “qatar” obrazını qoruyub saxlamağın heç bir mənası yoxdur [9, s.39]. Məsələn, “qatar”ı “qəzəbli dalğalar” ilə əvəz etsək necə? Düşünürük ki, ikinci variantı, yəni “qəzəbli dalğalar”ı saxlamaq üçün bizə daha geniş kontekst lazımdır. O halda verilmiş cümlənin tərcüməsini bu şəkildə təsəvvür etmək olar. “*Elə görünürsünüz ki, sanki sizi qəzəbli dalğalar daşlı sahillərə çırpıb*”.

3. Bədii mətnin təhlili

Bildiyimiz kimi ritorik suallar bədii ədəbiyyatın əvəzolunmaz bədii vahidlərindən biridir. Üslubun bu növü daha çox nəzmdə işlənsədə, hekayə, roman tipli əsərlərdə onlara tez-tez rast gəlmək olur. Ritorik suallar əslində cavab tələb etməyən, adi suallara bənzəməyən, lakin daha az vacib olan bir üslubdur. Ritorika sayəsində məna, fikir, cümlə daha da obrazlı bir forma alır, oxucularda və dinləyicilərdə sevinc yaradır. Məsələn, Culian Barnesin “The Sense of an Ending” (Aqibət duyğusu) əsərində həm məxəz, həm də hədəf dildə olan mətnə ritorik suallara daim rast gələ bilərik. Bunun əsas səbəbi bu janrın daha çox psixoloji-fəlsəfi bir janr olmasıdır. Əsərdəki əsas personajlar tez-tez daxili qarşıdurmalar və şübhələr yaşayırlar. Davamlı olaraq daxili çaxnaşma yaşayan bir insan, bu əsərdən göründüyü kimi, daim özünü, düşüncələrini, yalanlarını və ya həqiqətlərini, fərziyyələrini şübhə altına alır. Beləliklə bu cür əsərlər bu növ suallardan qaçılmaz olur. Culian Barnesin baş qəhrəmanı da həyatı ilə bağlı daim çaxnaşmadadır, məhz buna görə də onun özünə verdiyi sualların ardı-arası kəsilir.

Əsərdən götürülmüş bəzi ritorik suallara aid nümunələrlə diqqət yetirək:

“*What sort of Adrian did I have instead?*” [1] - Culian Barnes bu cümlədə qəhrəmanın daxili çaxnaşmalar yaşamasına aid çox sadə və ümumi bir nümunə gətirmişdi. Burada baş qəhrəman olan Toninin (başqa adla Antoninin) özünə ünvanlandığı suallardan biri ilə daxilində və ətrafında baş verən proseslərə, daha dəqiq desək, ona rahatlıq verməyən şübhələrə aydınlıq gətirməyə çalışdığını görürük. Orijinal dildə Culian Barnesin ritorik sualdan istifadə etdiyi kimi mütərcim də orijinala sadıq qalaraq ritorik sualdan istifadə etmiş və tərcüməsini bu şəkildə vermişdir: “*Adrian indi məndən ötrü kim idi axı?*”

“*Not that there can be anything easy about it, this final assertion of individuality against the great generality that oppresses it*” [1] cümləsində orijinal mətnədən göründüyü kimi, Culian

Barnes ritorik sualdan istifadə etmədiyi halda, cümlədə ritorik suala xas bir cəhət özünü büruzə verir. Cümləni sual şəklinə salsaq belə, onun mənasının dəyişməyəcəyini görəcəyik. Mütərcim də bunu nəzərə alaraq tərcümədə ritorik sualdan istifadə etmişdir. Başqa bir səbəbi isə odur ki, ritorik sual ilə cümlə Azərbaycan dilində daha obrazlı və ifadəli səslənir. Tərcümə isə belədir:

“Hərçənd hansısa fərd çoxluğun, mütləq əksəriyyətin fəvqünə yüksəlsə, bunun harası asan yoldur?”

Bu cümlənin son hissəsi Azərbaycan dilinə təsdiq cümləsi kimi də tərcümə oluna bilərdi *“burda asan heç bir şey yoxdur”* variantı kimi məsələn, lakin mütərcimin bədii ədəbiyyatla yaxından maraqlandığını və doğma dilimizə yaxşı bələd olduğunu cümləyə cüzi dəyişikliklər etməklə onun mənasına xələl gətirmədən doğma dilə çevirdiyini görə bilərik.

Bəzən əsəri məxəz dildən hədəf dilə çevirdikdə mətndə istifadə olunan hər sözü eyni ilə tərcümə etmək mümkün olmur. Bunun təkcə səbəbi mədəni fəqlilikdə deyil, burada başqa amillər də böyük rol oynayır. Məsələn, hədəf dildə məxəz mətndə verilmiş sözə həqiqi məna tapa bilmədikdə, onu frazeoloji birləşmə ilə ifadə etmək mümkündür [2, s.156]. Bildiyimiz kimi, frazeoloji birləşmələr Azərbaycan dilinin ayrılmaz dil vahidlərindən biridir. Həm günlük danışılarda, həm də bədii əsərlərdə tez-tez istifadə olunur. Elə bu əsərdə də mütərcim bəzi sözlərin tərcüməsində frazeoloji birləşmələrə üz tutmuşdur. İlk olaraq *“This last isn't something I actually saw, but what you end up remembering isn't always the same as what you have witnessed”* [1]- məxəz cümləsində istifadə olunan *“remember”* sözünün doğma dildə qarşılığını həm frazeoloji birləşmə kimi *“yadında saxlamaq, yadında qalmaq”*, həm də sadə bir sözlə *“xatırlamaq”* kimi ifadə etmək olar. Semantik cəhətdən hər ikisi eyni məna ifadə edir. Mütərcim isə mətndə onu *“yadda qalmaq”* olaraq frazeoloji birləşmə formasında tərcümə etmişdir:

Sözün açığı, sonuncunu mən özüm görməmişəm, ancaq yadımızda yalnız gördüklərimiz qalmır ki...

Göründüyü kimi, mütərcim tərcümədə bədii təsvir və ifadə vasitələrindən daha çox metafora, epitet, inversiya, ironiya, ellipsis, ritorik sual və s.-dən istifadə etmişdir. Mütərcimin üslubların bu növündən daha çox istifadə etməsinin səbəbi, orijinal əsərin özündə bu üslubların çox olmasıdır.

Nəticə. Məqalədə qeyd olunan tərcümə variantlarından belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, tərcüməçilər tərcümə zamanı daha çox semantik üsula müraciət etmişdirlər. Tərcümə zamanı bədii ifadə və təsvir vasitələri bir-birinə xələl gətirməyəcək formada tərcümə olunmuşdur. Semantik tərcümə üsulunda mətnin estetik dəyərinə daha çox diqqət yetirilir. Bu üsuldən istifadə edərkən məxəz dildəki sözlərin mənasının tərcüməsində müəyyən güzəştlər etmək mümkündür, lakin sözoynunu, assonans, təkrar və s. üslubi priyomların məxəz və hədəf mətndə uyğunsuzluqları yol verilməzdir. Təkcə kultral sözlər ancaq kultral terminlərlə deyil, kultral cəhətdən neytral terminlərlə də tərcümə edilə bilər. Ümumiyyətlə, tərcümədə bu üsuldən istifadə tərcümə sahəsində məqbul bir hal kimi hesab edilə bilər. Çünki bu tərcümə üsulu ən yaxşı üsullardan biridir.

Ədəbiyyat

1. Barnes J. (2011), *The Sense of An Ending*. United Kingdom. Publisher: Jonathan Cape, 212.
2. Bayramov Q.H. (2008), *Tərcümə nəzəriyyəsi*. Bakı, Oka Ofset nəşriyyatı, 218.
3. Bell Roger T. (1991), *Translation and Translating*. Longman, 341.
4. Cəfərova K.A. (2004), *Şer tərcüməsinin sintaktik-üslubi məsələləri (V. Şekspir sonetlərinin Azərbaycan dilinə tərcümələri əsasında)*, namizədlik diss. avtoreferatı. Bakı, 18.
5. Dəmirçizadə Ə. (1962), *Azərbaycan ədəbi dilinin üslubiyyatı*. Bakı, Azərtədrisnəşr, 226.
6. https://www.kkoworld.com/kitablar/Bernard_Shaw_Secilmis_eserlereng.pdf
7. Виноградов В.В. (2005), *О теории художественной речи: Учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по филол. специальностям*. Москва: Высш. шк. (ВШ), 286.
8. Ефимов А.И. (1957), *Стилистика художественной речи*. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 448.
9. Левый И. (1974), *Искусство перевода*. Москва: Прогресс, 397.
10. Чуковский К.И. (2008), *Высокое искусство: принципы художественного перевода*. Санкт-Петербург: Азбука-классика, 42.